

KAPITOLA PÁTÁ

Láska 47

Návrat vyhořelých mužů

Jediným slovním spojením, které ztělesňuje veškerou touhu, je *návrat domů*. V poválečném období však ztratilo většinu svého kouzla. Naším uším dnes zní návrat domů jako jednorázová, krátká záležitost. Ovšem návrat domů z války a zajetí byl dlouhý a často neukončený proces. Mluvílo se o „navrátilcích“, jako by návrat domů byl nějakým stavem, pracovní náplní nebo lépe řečeno pojmenováním pracovní neschopnosti. Navracení domů se nechtělo zastavit; člověk byl doma, a přesto nebyl. Ještě léta po příchodu některých mužů o nich lidé mluvili jako o navrátilcích, protože tak chtěli omluvit jejich podivné chování.

Statisíce našich matek nebo babiček vykládaly, jak manžel po letech najednou stál přede dveřmi bytu s propouštěcím listem v ruce, jako by se musel legitimovat.¹ Nebo jak se venku na ulici před domem celé hodiny potloukal nějaký otrapa ve vojenském kabátě. Jak jí vždycky zíral nahoru do okna a jak jí teprve postupně docházelo, že ten muž dole musí být její manžel. Nebo jak jeden z nich dorážel dole na dvorku na jejího synka tak neodbytně, že ho chtěla vyhodit, a jak potom syn vstal a povídá: Koukni, to je táta.

Okamžik návratu domů byl všemožně a toužebně očekáván. Zatímco muži pobývali na frontě, zastupovaly je v obývacích pokojích jejich podobenky. Děti se na ně musely znovu a znovu dívat, aby se jim otec zjevoval alespoň v představách. Stál na kredenci jako na oltáři, téměř vždy v uniformě, dcery po jeho levici a pravici, a zpod obrovské vojenské čapky upřeně hleděl do parádní světnice. Nacházel se kdesi v Rusku či v Egyptě; jeho předpokládaná poloha se doma hledala v atlase a prstem se ukazovala dětem. Takto vzdálen každodennímu životu se stal symbolem lepších zítřků, které měly nastat po skončení války. S jeho návratem měla konečně skončit samota, neustálé vyčerpání z výchovy dětí v extrémních podmínkách, ze snahy chránit jejich životy před nálety a strádáním. Jak cenná byla každá zpráva z fronty, i ta špatná. Umírající muži křičeli na kamarády svá jména; ti se v bitevní vřavě snažili si je zapamatovat, aby mohli později podat zprávu. Ženy, které s fotografiemi svých mužů v ruce čelily proudu

navrátilců na nádražích, zůstaly v kolektivní paměti i po desetiletích. Přehnaná nebude ani představa ošoupané fotografie manželky, kterou voják snad už postě vyloví z kapsy, aby pod tíhou všudypřítomných válečných dojmů alespoň nepřišel o vzpomínku na její tvář.

A pak najednou stojí přede dveřmi. Téměř k nepoznání. Ztrhaný, vyhublý, kulhající. Cizinec, případ pro ošetřovatele. Nesčetněkrát byl popsán šok způsobený setkáním s ním, zvláště když se vracel z ruského zajetí. Z temných důlků zíraly oči, z nichž jako by se vytratila veškerá odvaha žít. Oholená lebka a propadlé tváře umocňovaly dojem polomrtvého člověka. Většina dětí vytrvale odmítala usednout tomu to přízraku na klín.

Zklamání bylo znát i na druhé straně. „Sotva jsem svou ženu poznal,“ řekl mi později jeden navrátilce, „byl jsem pryč deset let. Určitá podobnost se ženou, kterou jsem opustil, tu byla, ale za ta léta strádání v Berlíně zestárla. Už to nebyla ta mladá, správná holka, o které jsem tak často snil. Byla vyzáblá a šedivá a vypadala zbědovaně.“²

Většinou to bylo spíše naopak. I coby ženy odklízející sutiny vypadají poválečné Němky při práci na dobových fotografiích často překvapivě dobře. Potřeba „upravovat se“ nepolevila ani v nejdrsnějších podmínkách, pokud byly k dispozici alespoň nejprostší kosmetické prostředky, zatímco muži vracející se domů obvykle působili zbídačeným dojmem. To se však dalo snadno napravit. Mnohem obtížnější bylo snášet vnitřní devastaci, která se projevila brzy po příjezdu.

Typický navrátilce byl špatně naladěný a nevděčný kumpán. Polehával nemocný na gauči, pokud tam nějaký byl, a dělal peklo ze života svým příbuzným, kteří se na něj tak dlouho těšili. To se ví, že trpěl, ale také to dával svým blízkým každý den náležitě pocítit. Mállokterí muži čekali, že se vrátí a najdou zemi natolik proměněnou, rozbombardovanou a okupovanou. Především to ale byla země v rukou žen. Místo aby byl muž rád, že se manželce podařilo rodinu uživit bez něj, žralo ho to. Protože i ona se mezitím změnila. Se sympatickou upřímností vypráví muž, který nejprve sloužil u námořnictva SA a poté, po těžkém zranění, také v „německé lidové domobraně“ (*volkssturm*), proč už se svou ženou nedokázal vycházet: „Dlouho mi trvalo, než jsem si uvědomil, že když jsem byl pryč, naučila se říkat ‚já‘. Vždycky to bylo:

„já mám“, „já jsem“. A já jsem pak vždycky řekl, „promiň, *my* máme“ a „*my* chceme“. Až postupem času jsme si začali rozumět. Skoro jsme se neznali. Jednou jsme spočítali, jak dlouho jsme spolu byli za těch sedm let, co jsme se znali. Výsledek byl 231 dní.“³

Během válečných let ženy zjistily, že velkoměsta lze spravovat i bez mužů. Řídily tramvaje, jeřáby a bagry, řezaly závitky a válocovaly plechy, převzaly část státní správy a vedení továren, kde nejtěžší práci nevykonávaly ony, ale nuceně nasazení dělníci. Naučily se opravovat jízdní kola, montovat okapy a obnovovat elektrické rozvody. Připravily muže o všechny tajemné triky, s jejichž pomocí tito v předválečné éře řídili svá privilegovaná zaměstnání. A zvykly si rozhodovat o nejdůležitějších věcech samy. Handrkovaly se s evakuačními úřady o umístění dětí v blízkosti určitých příbuzných, angažovaly se ve školních problémech a spravedlivě rozdělovaly mezi děti domácí práce. Odkazovaly vrchní šikovatele hitlerovské mládeže do patřičných mezí, pokoušely se chlapcům vytlout z hlavy hlouposti, které v jejich myslích vyvolaly řeči o tom, že jsou nadřazenou rasou. Měly autoritu, projevovaly tvrdost, ale v mnoha případech také dělaly ze svých dětí partnery, s nimiž probíraly strategie přežití, i když na to byli jejich potomci ve skutečnosti ještě příliš malí.

Bez otce se mnohé rodiny stmelily do spikleneckého společenství, jehož členové byli jeden na druhém závislí více než kdykoli předtím. A to se nadále osvědčovalo v pokračujícím chaosu po skončení války. Ženy těžily z činorodosti a vynalézavosti svých dětí, ty zase profitovaly z prozíravosti svých matek. S trochou štěstí se jednotlivé dovednosti perfektně doplňovaly. Děti rabovaly a kradly, zatímco matky opravovaly nakradené zboží, zjišťovaly v sousedství poptávku, obchodovaly a směňovaly. Mnohé děti byly na černém trhu mazanější než jejich matky a jejich zapojení do krádeží bylo vnímáno jako méně rizikové. Dětské domovy byly tak přeplněné, že obavy z jejich zatčení byly minimální. Děti byly nepřekonatelné ve skrývání se mezi troskami. Snadno unikaly skutečným zločincům a policie ani okupační vojáci je nebrali příliš vážně. V této morálně šedé zóně, kde přežít znamenalo učinit mnoho dříve nesprávných kroků, se matky snažily svým dětem předat morální kompas, který by jim zachoval smysl

pro dobro. Byla to obrovská výzva, kterou, viděno zpětně, zvládly na výbornou. Skutečnost, že z této generace dětí vzešli lidé s výraznými ambicemi a touhou po úspěchu (na rozdíl od kohorty, která byla v roce 1945 teprve v plenkách), by tehdy nikdo nepředpokládal. Tento úspěch patří mezi nejpozoruhodnější výkony, které si mohou válečné a poválečné matky přičíst k dobru.

Když se jejich manželé vrátili domů, považovali za samozřejmé, že opět zaujmou své staré místo jako „hlava rodiny“. Jenže tuto pozici nezískali bez boje, zejména proto, že většina mužů už se na ni nehodila a doma se snažili prosadit těmi nejhoršími způsoby – výčitkami a zatrpklostí. Nedokázali potlačit pocit vlastní zbytečnosti, který v nich sílil tím více, čím lépe zaopatřenou našli svou rodinu. Pokud však rodina trpěla nedostatkem, mohli navrátilci udělat jen málo, aby to zmírnili. Zpočátku tížili své blízké prázdnotou peněženkou. Zahanbeni pak dělali to nejhorší, co mohli: snažili se co nejvíce znevažovat práci žen. Mnozí navrátilci se projevovali především jako reptalové a nespokojenci: „Nikdy jsem z jeho úst neslyšela dobré slovo, jenom bručel a nadával. Snažila jsem se přehlížet mnohé, co už vlastně byly vlastně hrubosti. Povahově jsem ho už nepoznávala.“

Krátce po návratu svého muže si jistá žena poprvé po dlouhé době dovolila na oslavu této šťastné události koupit maso. Hrdě prostřela stůl, ale děti s masem zacházely dost nešikovně. „To mého manžela velmi rozčílilo (...). Měl za to, že jsem je špatně vychovala, a proto křičel na mě i na děti. Během blokády bylo vše v prášku, a tak děti neuměly používat nůž a vidličku. Znaly pouze lžici, protože nebylo co krájet.“

Nejobtížnější bylo navázat vztah s dětmi. Většina navrátilců své děti skoro neznala, někteří je ani nikdy neviděli. Měli problém si s nimi vybudovat vztah a s žárlivostí sledovali jejich úzké propojení s matkami. Připisovali svým dětem špatné vychování a začali je přísně trestat, podrobovali je drilu a šikaně, jak se to naučili ve wehrmachtu. Za špatné známky musely udělat dvacet pět kliků. Někteří bývalí námořníci nutili děti k vojenskému drilu, na povel se během pár minut musely úplně převléknout a poskládat oblečení na židli. Mnohé matky napomínaly své muže, aby se pokusili k dětem přistupovat s láskou a postupně si s nimi budovat vztah, ale bez úspěchu.

Odcizení mezi otci a dětmi, zvláště syny, často nabývalo dramatických rozměrů. Děti, které se během poválečných měsíců naučily obstát v těžkých podmínkách při shánění zásob a obchodování na černém trhu, nechápaly, proč by se najednou měly podříditi neschopnému, nemocnému tyranovi. A tak po světové válce následovala malá válka v rodinách. Ženy, pokud se nerozvedly – což bylo vzhledem k tehdejším zákonům poměrně obtížné –, vyčerpávaly své síly náročným zprostředkováním, hledáním kompromisů a vytvářením křehkých mírových dohod.

Manželství mnoha navrátilců se rozpadala kvůli vzájemné neúctě k tomu, co oba partneři prožili. Nedostatek uznání pociťovali jak ženy, tak i muži. Mnoho vojáků si až doma u svých rodin plně uvědomilo, že válku prohráli. Nepotřebovali k tomu triumfující vítěze v okupované zemi. Stačil často jen – třeba i jen zdánlivý – soucitný pohled ženy na jejich zuboženou postavu, aby se cítili poníženi. Navíc se k tomu připojil pocit dvojité odpovědnosti za utrpení rodiny: za to, že pomohli válku rozpoutat, i za její prohru. Tento pocit historického selhání jako ochránců rodiny je často tížil více než vina za nacistické zločiny.

V té době lékaři přičítali duševní deformace vracejících se vojáků komplexnímu nedostatku, který nazývali „dystrofií“. Dlouhodobé a intenzivní zkušenosti s kolektivním hladověním zanechaly hluboké stopy nejen na těle, ale také na psychice. Časopis *Der Spiegel* v roce 1953 publikoval knihu psychoterapeuta Kurta Gaugera, který poznamenal: „Všechny pojmy a představy o morálce, právu, čistotě a korupci, přátelství a zradě, dokonce i o náboženství a bestialitě se během děsivého a primitivního přehodnocování točí kolem jídla.“ Důsledkem hladu je autistický egoismus, který se stal zvykem. Lidé trpící dystrofií nejsou později schopni myslet na nic jiného než na sebe.⁴

Hanbu z porážky nijak nezmírňovalo ani to, že mnoho žen svým mužům dávalo jasně najevo, že jejich neúspěšné válečné umění považují za čirou hloupost. Historičkám Sibylle Meyer a Evě Schulze vyprávěla tehdy jistá pětaticetiletá žena, jak se její muž spolu s celým vlakem starších vojáků nechal zajmout a deportovat do Ruska, přestože měli mnoho příležitostí své strážce přemoci: „Rusové tomuto oddílu přikázali, aby šli s nimi až do Kostřína (*hraniční město Kostrzyn*

nad Odrą, německy Küstrin, pozn. překl.). Slíbili jim, že je tam řádně propustí. Rusové Němce dobře znali a věděli, že potřebují propouštěcí papíry. A ti staří vojáci jim na to skočili. Bylo to celé velmi zvláštní. Když pak dorazili do Kostřína, řekli jim, že to nestačí, že musí pokračovat až do Poznaně. Tak tedy poslušně šli dál až do Poznaně. Mohli se všichni jednoduše vytrazit, protože strážců bylo málo. Ale oni šli poslušně až do Poznaně! V Poznani pak byli vojáci naloženi do vagonů a odvezeni do Ruska.“⁵

Z těchto rádků cítíme nádech téměř požitkářského pohrdání, které se mísilo s láskyplným soucitem k manželovi. Pocit, že je muži kolektivně zklamali, se projevoval znovu a znovu: „Vy jste si prostě museli jít hrát na vojáčky!“

V prvním čísle ženského časopisu *Constanze*, které vyšlo v březnu 1948, popsal spisovatel a manželský poradce Walther von Hollander, jak muži ztratili své kouzlo. Ženy prý zjistily, že ve wehrmachtu bylo pouze málo hrdinů, zato však spousta „otupělé masy, která byla vše jiné než hrdinská, stádo obklopené pasteveckými psy, trénovanými k tomu, aby na písknutí pastýře hnali ovce a drželi je pohromadě“. Ženy naproti tomu často musely jednat „odvážněji, samostatněji a s větším pohrdáním smrtí“ než toto stádo mužů, „aniž však byly uctívány, opečovávány, zvýhodňovány nebo ověšeny medailemi jako bojovníci“.

Tato zjištění způsobila, že v očích žen muži velmi klesli. Novinářka Marta Hillers koncem dubna 1945 do svého deníku napsala: „Pod povrchem v ženách klíčí jakési kolektivní rozčarování. Muži ovládaný svět nacistů, který oslavoval silného muže, se hroutí – a s ním i mýtus mužské nadřazenosti. V dřívějších válkách se muži mohli chlubit, že mají výsadu zabíjet a být zabíjeni pro vlast. Dnes se na tom podílejí i ženy. To nás proměňuje, dělá nás odvážnějšími. Na konci této války bude kromě mnoha jiných i porážka mužského pohlaví.“⁶

Mnohá manželství nebyla příliš pevná, protože byla uzavřena ve spěchu během krátkých dovolených. Někteří se ženili jen proto, aby zajistili ženě vdovský důchod nebo aby si na pár dní odpočinuli od bojů. Tato manželství nesla v sobě vzpomínky na vrcholnou fázi nacistického režimu, kdy se zdálo, že vše jde vzhůru, a široké vrstvy společnosti si užívaly neobvyklého luxusu – ovšem jen pokud byly

„árijské“. Šlo o svazky uzavřené uprostřed agresivního rozmachu, který byl živěn pýchou začínajících nájezdů a primitivní arogancí, s jakou se vrhali na svět a část svých spoluobčanů.

Když se manželé ocitli tváří v tvář nově nastalé bídě, ozvěny pompézních fanfár stále doznívaly. Pád těchto milostných příběhů, které začínaly opojením a slibovaly si věrnost navzdory všem rizikům tažení, byl mnohem hlubší než běžné ochladnutí, s nímž se obvykle potýkala buržoazní manželství.

Některé časopisy nabádaly k rozvodu, zatímco jiné horlivě doporučovaly, aby to manželé spolu ještě zkusili. V renomovaném listu *Neue Zeitung*, který měl americkou licenci a jehož kulturní rubriku vedl Erich Kästner, uveřejnil spisovatel Manfred Hausmann v prosinci 1945 dopis „Navrátilci“. V něm připisoval odpovědnost nejen prožitým hrůzám, ale překvapivě i vznešeným okamžikům války za to, že se navrátilšímu vojákovi tak těžko dařilo najít doma klid a porozumění se svou ženou:

„Válka tě náhle vtáhla do sebe. Vrhla tě do exotických končin. Viděl jsi jih, půvabný řecký způsob života, pestrý Balkán, šířku Černého moře, nekonečné ruské stepi, mohutné řeky, strašidelné lesy a ohromné pustiny. To samo o sobě stačilo. Tvou duši to zasáhlo vzrušujícím a zároveň drásavým způsobem. Ale to druhé bylo ještě silnější. Musel jsi bojovat, vypalovat, ničit a zabíjet. Slyšel jsi křik a viděl pohledy lidí, které si navždy zapamatuješ. Nyní víš, k jakým obětem je člověk schopen se povznést a do jakých temných hlubin může klesnout. Poznal jsi destrukci v jejích nejrůznějších podobách. Opakovaně jsi hleděl smrti do očí. Zažil jsi, jak maličkým a ztraceným se může člověk cítit, když bloudí temnotou světa. Ukončil jsi lidské životy a svůj vlastní jsi nesčetněkrát zachránil tím, že jsi ho riskoval. Byl jsi pánem slavného okamžiku, jaký jsi nikdy předtím nezažil a už nikdy nezažiješ. A jindy jsi čelil tlaku, který byl mocnější než jakýkoliv údel otroka. Co jsi prožil – to nejvyšší i to nejnižší, poslušnost i vládu, odvahu i ztrátu, zoufalství i triumf, osamělost i bratrství, nebe i peklo – tě nikdy neopustí. Vrátil ses domů proměněný, zcela proměněný, a stanul jsi před svou ženou.“⁷

Pravěký člověk, osamocený uprostřed nesmírné prázdnoty, jemně větřící zvíře, velkolepý pán – tuto majestátní bojovnou bytost je však

těžké si spojit s politováníhodným mrzoutem v nevytopené kuchyni, o kterém tolik žen shodně vyprávělo. Přesto musely tyto představy vrtat hlavami mnoha navrátilců. Teprve pod náporom poválečné záplavy vojenských románů se lidé rozloučili s obrazem hrdinského bojovníka a smířili se s tím, že byli oklamáni. Jak ale o tom hovořit se ženou, která nyní musí dřít jako dělnice na stavbě, protože hrdý válečník už nedokáže ani uživit svou rodinu?

Co se týče válečných zážitků žen, autor Hausmann projevoval mnohem menší empatii. Zvuk ocelových bouří zde ne a ne zaznít, protože si Hausmann představoval ženu jako někoho, jehož existence se točí výhradně kolem nepřítomného muže a jeho majetku: „Myslíš si, že pro ni bylo snadné převzít veškerou odpovědnost za výchovu dětí a správu tvého (!) majetku? Když porovnáš její zkušenosti se svými a nezapomeneš, že jsi muž a ona žena, musíš uznat, že její utrpení není o nic menší než tvoje.“ Aspoň že tak.

Je příznačné, jak Hausmann nenápadně mezi řádky nastínil majetkové poměry, koneckonců šlo v pozadí článku o možný rozvod. Pokud válka zanechala manželům nějaký majetek, žena ho jen „spravovala“. Hausmann se v duchu mužské solidarity připravil na situaci, kdy by ke smíru nedošlo.

Ve šťastných případech končil manželský konflikt dlouhotrvajícím příměřím. Lidé se učili, jak spolu vycházet, jak ustupovat a dělat kompromisy. Tato těžce vybudovaná manželství obvykle fungovala bez emocí a velmi racionálně. Vztahy mezi rodiči byly často natolik chladné, že jejich děti si později nedokázaly představit, jak mohly být vůbec počaty. Ložnice byly často nejméně přívětivými místnostmi v domácnosti. Nevytápěné, s postelemi obklopenými skříněmi a kufry uloženými nahoře a osvětlené jedinou smutnou stropní lampou jasně naznačovaly, co si jejich obyvatelé myslí o lásce.

Constanze se potuluje po světě

Celkem specifický přístup k poválečné společnosti poskytují tehdejší ženské časopisy jako *Die Frau*, *Lilith*, *Regenbogen* nebo *Constanze*.

V nich se prakticky a s ohledem na každodenní život zamýšleli nad tím, co s poraženou zemí a jak to udělat, aby v ní bylo navzdory všemu útulně. *Constanze* byla vlajkovou lodí už z hlediska nákladu. Od roku 1947 se stala nejúspěšnějším ženským ilustrovaným časopisem ve Spolkové republice Německo, dokud v roce 1969 nepřestala vycházet a nebyla nahrazena důkladně omlazeným nástupcem *Brigitte*. První číslo vyšlo v březnu 1948 pod vedením šéfredaktora Hanse Huffzkyho. Huffzky už vedl nacistický ilustrovaný časopis *Die junge Dame* a přivedl s sebou redaktorku Ruth Andreas-Friedrich, která se později proslavila svými válečnými deníky. Huffzky měl mimořádný cit pro dobové nálady, a především pro to, co si ženy myslí a co chtějí číst. Hned ve druhém vydání přiznal v eseji nazvaném „Klobouk dolů před našimi ženami!“ „krizi mužství“:

„Dámy, všimly jste si už něčeho na nás mužích? Nepozorujete, že už nejsme tím starým, dobrým předválečným materiálem? Naše kvalita už dávno není, co bývala. Ty staré ‚pozice‘ z minulosti už také nemáme (například v Bavorsku, kde na základě zákona o denacifikaci přišlo o práci 64 % úředníků a 46 % zaměstnanců). Už nenosíme v rukách samopal a nemůžeme vám vyprávět hrdinské příběhy. Vážeme si poslední kravatu, máme na sobě předposlední ponožky. A těch dvě stě marek, které – pokud máme štěstí – na konci měsíce položíme na stůl, už nemá hodnotu ani kilogramu másla. Naše polibky na vašich čelech už nezapalují ten starý oheň. Nepřinášíme vám domů bonboniéry, ale když se nedíváte, ukradneme vám ze skříně poslední kostku cukru (a pak tvrdíme: To muselo být jedno z dětí!).“

To byl silný příklad sebeobvinění, jasně formulovaný a s důrazem na klíčové detaily. Aby si nikdo nemyslel, že *Constanze* jen lichotí ženám, Huffzky dodal, že i muži sami vnímají, že „něco je zkažené v mužském světě“. A pak přišla velmi přesná věta: „Každý z nás si v sobě nese svůj vlastní nárek, pohřbený hluboko ve svědomí, které patří k těm nejhorším.“

Napůl mazlivě, napůl provinile šéfredaktor otevřel téma ekonomické reality svých čtenářek: „Znáte paní Müllerovou, milá čtenářko? To je ta, jejíž manžel je úředník a vydělává sto osmdesát marek měsíčně. Nakolik to stačí na živobytí rodiny, ví každý. Důležitější než těch

sto osmdesát marek, které pan Müller přinese domů na konci měsíce, je oběd, který paní Müllerová každý den postaví na stůl. Muž nemá ani ponětí, že je to kouzlo a vyžaduje to tisíce triků a figlů. Nejde jen o jídlo. Je tu také prádlo, které musí být v pořádku. Tato paní Müllerová existuje v milionech verzí. Je to většina německých žen. Když si na ně my muži vzpomeneme, vidíme je, jak vykonávají každodenní práci: vaří, perou, šijí, pracují na zahradě, drhnou podlahu, stojí ve frontě, obchodují, zatloukají, přibíjejí, štípou dřevo, zašívají, opravují, vychovávají děti, krmí králíky, pletou svetr pro mlékaře... zatímco my v nějaké kanceláři, daleko od prázdných domácích hrnců, vyděláváme sto osmdesát marek nějakou neplodnou činností. Pokud máme my muži smekat klobouky, pak ne před králi a císaři, ne před kněžími a prezidenty, ne před vůdci a řediteli – ale jako jeden muž před našimi ženami.“⁸

Smeknout klobouk jako jeden muž! Ta rázná povaha z německého muže jen tak nevyprchá. Zároveň se odhalují vedlejší úmysly. Když se domácí práce s takovou vášní vyzdvihují a mužská práce se zlehčuje jako „nějaká neplodná činnost“, vyvstává podezření, že cílem je zachovat nerovnováhu na pracovním trhu. A skutečně: myšlenka, že by ženy „po boku mužů“ jednoho dne mohly stát u zdroje moci, je pro Huffzkyho nanejvýš opovážlivá: „Jsem dost odvážný tvrdit, že jsou na nejlepší cestě stát se osobnostmi, které budou ruku v ruce s muži, s tím vhodným zbytkem z nich, jednou schopny řídit osud našeho světa.“

Tak odvážná ta myšlenka nebyla, jak dnes víme. A přesto: radikálnost, se kterou byl muž hned v prvním čísle *Constanze* programově umraven, je překvapivá. *Constanze* v následujících vydáních opakovaně představovala ženy, které pracovaly na vedoucích pozicích v podnicích i v odděleních politiky a správy.

Vedle toho byla samozřejmě i plavková móda, jarní a podzimní kolekce, často velmi dobře prezentované: vlevo strana „Constanze se obléká“ s kostýmy, blúzami a kabáty, vpravo „Constanze se svléká“ s taftovými spodničkami a košílkami. V rubrice „Constanze se toulá po světě“ se představovaly zápasnice, lvíčata, neobvyklé nehody a čtyřčata. Jeden esej se zabýval otázkou: „Nakolik je americký muž mužný?“

Opakovaně se poskytovaly rady k rozvodu a čtenářky byly motivovány k samostatnosti, například k jízdě na skútru. Bez většího pohoršení se informovalo o *taxigirls*, placených společnicích, které bylo možné si najmout v barech jako partnerky ke konverzaci. V *Constanze* se objevovalo mnoho pohledných mužů, ale mnohem více se časopis věnoval ženské tváři a prosazoval ideál spojující hrdost a radost ze života. A stále znovu a znovu se – především v příspěvcích Walthera von Hollandera – hovořilo o muži jako o vyhořelé nule, která svým sklonem k agresivitě přivedla svět do největšího neštěstí všech dob.

Skutečnost, že válka byla dílem mužů, byla pevně zakořeněným přesvědčením žen od okamžiku, kdy skončila porážkou, přestože v nadšení pro Hitlera ženy za muže nijak nezaostávaly. I ve zbožném ženském časopise *Der Regenbogen*, který vycházel v Mnichově a místo hedonistických žen z *Constanze* obsahoval klasické obrazy svatých, pečujících matek a zahradní motivy, byl muž rovněž považován za hlavní příčinu války. „Svět mužů, kterým jsme dovolili, aby se opájeli sami sebou, ztroskotat; vraky jsou dostatečně viditelné,“ napsala Elfriede Alscher v čísle osm z roku 1946. Naopak ženy, pokud zůstávají věrné samy sobě, mají díky svým přirozeným zájmům sklon udržovat mír: „Žena, která přivádí na svět život, musí vždy nenávidět válku, která ho ničí, a pokud zůstane věrná svým nejvnitřnějším pocitům, s diktaturou nikdy nemůže souhlasit.“

Žena jako životodárná matka se objevovala jako protiklad k muži ovládanému pudu smrti. V tomto myšlenkovém rámci se argumenty feministických aktivistek prolínají se zbožštěním domácí práce, jak ji propagoval Hans Huffzky v *Constanze*. Na rozdíl od současnosti tehdy ani feministky nepodceňovaly domácí práce, ale vnímaly je jako základ nového politického sebevědomí. Stuttgartská politička Anna Haag, která byla v roce 1946 členkou ústavodárného shromáždění pro Württembersko-Bádensko (*dočasné správní uspořádání v americké okupační zóně po druhé světové válce, pozn. překl.*), vyzdvihovala domácnost jako základ společenského života: „Dnes musíme domácnost brát jako nejvyšší prioritu. Nejde o žádné maličkosti, ale o život a smrt našich blízkých: o hlad a zimu!“ prohlásila v roce 1946 na setkání sociálně-demokratických žen v Karlsruhe a vyzývala je k většímu politickému

zapojení: dvě třetiny žen, jedna třetina mužů! „Jde-li o něco tak zásadního, jako je utváření našeho pozemského života, o bydlení a stravu, práci a mzdu, školu a vzdělání, ženy a práci, (...) o válku a mír, budeme muset my ženy v budoucnu přistupovat k politickým záležitostem s takovou vážností, jakou si zaslouží!“⁹

Skutečnost byla od tohoto ideálu značně vzdálená. V Bavorsku bylo v roce 1949 ve veřejných institucích, včetně církevních společenství, aktivních jen osm procent žen. V padesátých letech tvořily ženy pouze jedno procento členů politických stran.¹⁰ Více se angažovaly v „nadstranických ženských výborech“, které byly po skončení války zakládány ve všech čtyřech okupačních zónách. Tyto výbory měly za úkol pomáhat vojenským správám při zmírňování největších sociálních problémů. I přes zesměšňující označení jako „bramborová politika“ se některé z těchto ženských výborů vyvinuly v silné politické organizace. Největšího úspěchu dosáhly, když právnička Elisabeth Selbert – jedna ze čtyř žen z celkového počtu šedesáti pěti členů Parlamentní rady – prosadila do ústavy nově vzniklé SRN klauzuli: „Muži a ženy mají stejná práva.“¹¹ Kromě těchto výjimek však tradiční politika dlouho zůstávala doménou mužů. Věrné svému tolik oslavovanému pozitivnímu přístupu k životu se ženy věnovaly jeho praktickým stránkám, mezi něž patřila kromě jídla především láska. I tímto způsobem dělaly politiku, a to neméně účinně.

„Dychtivé po životě, hladové po lásce“

Nezávislost žen, kterou vynutila válka, anarchie spojená s kolapsem a selháním mužů, vedla k výraznému nárůstu erotických aktivit. Podobně jako na konci dvacátých let, kdy nová vrstva mladých pracujících žen nastavila vlastní drzý a odvážný způsob vyjadřování, poválečné období oživily ženy, které si už nenechaly nic přikazovat a o to rozhodněji mluvily samy. „Nechci být okouzlující, potřebuji peníze,“ říká mladá absolventka střední školy ve filmu *Morgen ist alles besser* (Zítřka bude všechno lepší) z roku 1948 staršímu muži, který ji poněkud nechutně zahrnuje komplimenty. Ve filmu si získává plnou sympatii;

tento svěží způsob vyjadřování se stal symbolem naděje v budoucnost pro kosmopolitní kruhy poválečné společnosti.

Německo bylo v roce 1945 zemí žen, opakuje se stále dokola. To je pravda, ale také to děsivým způsobem pravda není. Vlna znásilnění v prvních týdnech po vpádu Rudé armády ukázala ženám hrubou sílu mužů. I v západních okupačních zónách docházelo ze strany vojáků k opakovaným incidentům. Každodenní nebezpečí pro ženy představovali také potulní zločinci, bezdomovci, propuštění nuceně nasazení dělníci plní vzteku a muži s různými psychickými poruchami. To však neznamenalo, že se ženy vzdaly. Nejenže si nemohly dovolit zůstat doma, ale také nechtěly.

Pochůzky za černými trhy znamenaly spousty nachozených kilometrů po městě. Shánění potravin bylo velmi obtížné, což si dnes jen těžko představíme. Získat zprávy od příbuzných, přítelkyň a bývalých kolegů bylo životně důležité. Vyměňovaly si tipy, udržovaly kontakty a musely zůstat v obraze. Protože neexistovaly telefony, muselo se chodit křížem krážem městy a vesnicemi. Spolu s obrazem mnoha žen, které pracovaly na odklizení trosek, vznikal často dojem měst v rukou žen.

Když ženy nespěchaly, procházely se. Překvapivě mnoho zachovaných filmových záběrů z týdeníků a amatérských dokumentů ukazuje procházející se ženy. Někdy ve skupinách, většinou osamocené. V létě 1945 byly na Kurfürstendammu opět v provozu kavárny. Ti, kdo si to mohli dovolit – a bylo jich dost, vzdor nedostatku potravinových lístků, které se používaly i zde –, se opalovali na slunci a nechali se obsluhovat. Ostatní se jen tak poflakovali. Britský týdeník *Pathé* si tropil žerty z „módy“ berlínských žen na Kurfürstendammu, když ukázal silné vlnění ponožky pod krátkými šaty. Mladá žena se procházela na plátně v plochých, ručně pletených botách, které si sama ozdobila papírovými květinami – a které by dnes mohly být velmi trendy.

Jakkoliv nebezpečná tato doba byla, nijak neoslabila touhu po dobrodružství. „Obrovský nárůst touhy po životě kvůli neustálé blízkosti smrti“, o kterém psala Margret Boveri ve svém deníku, se projevil i v oblasti erotiky. Mnoho žen toužilo znovu něco prožít. Někdy až extatické nálady prvních poválečných měsíců a otřesy způsobené

strachem a osamělostí vedly k sexuálnímu hladu, který mohl nabývat bizarních rozměrů. Hit, ve kterém tehdy dvaadvacetiletá herečka a tanečnice Ingrid Lutz zpívala o sexuálním nedostatku té doby, může na dnešní posluchače působit až zvláště. Píseň z roku 1946 měla název *S. O. S. Ich suche dringend Liebe* (S. O. S., naléhavě hledám lásku). „Stop, stop, stop,“ šteká na publikum a zní to jako agresivní volání strážníka, který zatarasil cestu uprchlíkovi v mlze. „Haló, kam jdete?“ křičí ostrým hlasem. „Co máte v za lubem?“ Zní to opravdu docela surově; píseň byla na hony vzdálená ideálu něžného chování, který měl být typický pro nadcházející roky. Píseň „S. O. S., naléhavě hledám lásku“ zněla chladně a drze a zpěvačka ji zpívala nádherně hrubě: „S. O. S. – naléhavě toužím po polibku, S.O.S. – potřebuji to vědět ještě dnes.“

Erotické nouzové volání, které Lutz vysílala posluchačům, zapadá do kontextu tehdejších neustále diskutovaných témat: nedostatek mužů, hrubnutí mravů a volnomyšlenkářství. Tato zpívaná satira touhy naznačuje, s jakou vervou ženy přecházely do ofenzivy. Hlavní pilot společnosti Pan Am Jack O. Bennett, který později pilotoval první letadlo leteckého mostu, vzpomíná ve své knize *40 000 hodin na obloze*, jak ho v prosinci 1945 při procházce po Kurfürstendammu oslovila „elegantně oblečená dáma ze společnosti“ a zeptala se ho, zda by ji večer nechtěl vzít k sobě domů. „Nechci od vás peníze ani potraviny,“ řekla. „Je mi zima a potřebuji teplé tělo.“¹²

Je možné, že pilot Bennett přeháněl z ješitnosti, ale všudypřítomné vědomí, že tato noc by mohla být poslední, vedlo mnoho lidí k tomu, aby k sobě hledali mnohem přímější cestu než v dobách míru. Jak rozšířená byla sexuální odvaha, naznačuje fakt, že centrální zdravotní správa v Berlíně, znepokojená nárůstem pohlavních nemocí, pověřila režiséra Petera Pewase natočením celovečerního filmu, který měl varovat před nebezpečím promiskuity. Film produkce Defa byl uveden do kin v roce 1948 pod názvem *Straßenbekanntschaft* (Pouliční známost). Pewas přetvořil příběh o dívce Erice ve filmové dílo, které zachycovalo bezradnost poválečné generace: „dychtivé po životě, hladové po lásce“.¹³

V roce 1949 vyšla pod názvem *Tausend Gramm* (Tisíc gramů) sbírka krátkých povídek, která si v německé literární historii získala jistou

slávu, protože mimo jiné obsahovala manifest tzv. „literatury holoseče“. Mezi texty je také povídka Alfreda Andersche s názvem „*Die Treue*“ (Věrnost), která se zabývá sexuální touhou mladé ženy. Její muž je stále v zajetí. Den co den si po obědě lehá nahý na postel a trápí se svou touhou. „Tyto nohy, pomyslela si, někdo by je měl pohladit. A mé břicho by měl někdo hladit. (...) Vždyť tohle všechno je ta nejjednodušší věc na světě. Je mi dvacet sedm let a jsem neuspokojená. Musím si vzít, co potřebuji, bez zbytečného povyku. Víím, jak na to. Mladík s květinami by tu měl být každou chvíli. Obléknu si něco hezkého a pozvu ho na šálek čaje. A pokud bude stydlivý, chladnokrevně mu řeknu, co chci.“¹⁴ Název povídky souvisí s ženínými představami, jak hrozné by to bylo, kdyby jednou ukojila svou největší touhu, a přitom trpěla výčitkami svědomí. Literární hodnota textu nespočívá v hrdinském odmítnutí pošťáka nebo mladíka s květinami, ale spíše ve věcnosti, s jakou je popisována touha mladé ženy – bez příkras, zcela v duchu „literatury holoseče“, přímočaře a se zaměřením na objekt.

Nouze vytvořila mnoho životních situací, ve kterých ženy vedly sice namáhavý, ale zároveň neobvykle svobodný život. Z rodin se dočasně opět staly širší rodinné komunity, kde se mohly sdílet zkušenosti a přehodnocovat životní postoje. Ale také mimo rodiny vznikaly mnohé dočasné formy společného bydlení. Známi se stěhovali k sobě, přátelé přicházeli do bytů, které dříve obývali dva, nyní však musely stačit pro šest. Stísněné prostory nepřinášely jen nepohodlí, ale také neustálou výměnu myšlenek, útěchu a lásku. V přízemí se rozpadl jeden pár a vyměnil si partnery s párem z horního patra, čímž vznikly nové vztahy.¹⁵ Ženy byly opět v převaze; vysoká fluktuace přinášela nové obtíže, ale také nové podněty.

Společné bydlení, o kterém si generace studentského hnutí myslela, že ho vynalezla, vzniklo téměř o třicet let dříve samo pádem Německa. *Constanze* byla opět v čele: časopis propagoval v obrázkových reportážích společné bydlení, kde už jen z uvolněného držení těla přirozeně atraktivních mladých lidí bylo možné vyčíst, jak podnětné to tam bylo („Ne tak strnule, pánové!“). V příspěvku „*Die vier vom sechsten Stock*“ (Čtyři ze šestého patra) byli představeni čtyři umělci – dva muži a dvě

ženy –, kteří spolu žili a pracovali. Závěr zněl: „Tady jsou čtyři mladí lidé, kteří si utváří nový život. Čtyři, co se nenechají zlomit. Jsou to ti odvážní, které bouře pocuchala, ale nezlomila. Jsou to lidé, jaké najdete všude, ach ano, jaké požehnání, všude mezi dělníky, umělci, námořníky, profesory, řemeslníky a lékaři.“¹⁶

Ve filmu *Film ohne Titel* (Film bez názvu), úžasně něžném snímku Rudolfa Jugerta z roku 1948 o novém začátku, spolu žijí tři ženy a jeden muž v bombami poškozené vile v Berlíně: obchodník s uměním, jeho sestra, jeho bývalá partnerka a služka z venkova, dcera rolníka Christine, kterou hraje Hildegard Knef. Po většinu času převažuje sebevědomý ženský tón, který udává elegantní bývalá přítelkyně, zatímco sestra pána domu, někdejší nacistická fúrie, má sklony k nevrlosti. Udivující je, s jakou lehkostí je v tomto výrazně liberálním, umělecky zaměřeném prostředí přijímána služebná jako nová láska. Následuje bombardování, evakuace, útěk na venkov – film jako „romantická satira“ ukazuje, jak chaos nabourává společenskou zkostnatělost. Je současně přeslazený a překořeněný – a právě tato kombinace mu přinesla velký úspěch, protože dokázal rozpoznat duševní i emocionální příležitosti, které vyvstaly z nároků nucené mobility.

Útočiště a láska, téma v poválečném období všudypřítomné. Ve filmu Wolfganga Liebeneinera *Des Lebens Überfluss* (Nadbytek života), často označovaném jako „poslední film z trosek“, pronajme rozhádaný manželský pár své napůl zničené podkrovní hned dvakrát – jednou studentce Karin a podruhé studentu Wernerovi. Oba mladí lidé by toho druhého nejraději nechali z bytu vyhodit policií, jsou však prozatím nuceni spolu na stísněném prostoru vycházet. Rozhodnost, vtip, bojový duch a sebevědomí – mladá žena oplývá vším o něco více. Tak emancipovaná a nezávislá, neovlivněná tehdejšími morálními normami – na konci spolu ti dva žijí ve volné lásce pod děravou střechou – obraz, který rozhodně neodpovídá obvyklým představám o konzervativní poválečné době. Ne všichni s tím však byli spokojeni. „Šokující nedostatek duchovnosti studentů,“ zněl tehdejší verdikt časopisu *Die Zeit*.

A ženské kolektivní domácnosti? Ano, i ty existovaly, a to ve značném rozsahu. V průmyslovém městě Duisburg se pětasedmdesát

svobodných, pracujících žen usadilo v moderním, právě dokončeném bytovém komplexu plném malých bytů. Šestasedmdesátý zvonek patřil domovníkovi. Nebyla to neutěšená kasárna pro svobodné ani ženský klášter, ale budova postavená za prostředky na sociální bydlení, která nabízela komunitu při zachování maximální osobní nezávislosti. Jediná podmínka zněla: Kdo vstoupí do manželství, musí odejít.

Přebytek žen – jejich menšina zachraňuje mužům nadřazené postavení

Sexuální aktivitu poválečné ženy podněcovalo tehdy hojně diskutované téma: přebytek žen. Krásných žen bylo mnoho, ale mužů velmi málo. A ti, kteří zůstali, byli často v žalostném stavu, kulhali o berlích, sípali a plivali krev. Jistě, elegantní muži jako Hans Söhnker a Dieter Borsche neexistovali pouze na plátnech kin, ale na každého takového dobře zachovaného muže připadaly desítky žen, které se o něj přetahovaly. Takto vypadaly obavy mnoha žen, potvrzené zjevným nedostatkem mužů na ulicích. V jednom filmovém týdeníku z léta 1945 je vidět starší, dobře situovaný pár, jak se prochází pod lipami podél trosek. Starého pána neustále oslovují mladé ženy, které jeho postarší společnice jen s velkou námahou zahání. Možná byla scéna nahraná, ale dokonale vystihovala fenomén, který tehdy strašil v hlavách mnoha lidí.

Ve válce padlo více než pět milionů německých vojáků. K tomu je třeba připočítat dalších šest a půl milionu mužů, kteří byli ještě koncem září 1945 v západním zajetí. Přes dva miliony zajatců hladověly v sovětských táborech. Ještě v roce 1950 připadalo na tisíc mužů 1362 žen.¹⁷ Na první pohled to nemusí vypadat tak dramaticky, ale situace se výrazně zhoršovala, když se člověk zaměřil na věkově atraktivní skupiny. Z ročníků 1920 až 1925 se minimálně dvě pětiny mladých mužů z války již nikdy nevrátily. Číselná nerovnováha mezi pohlavími byla obzvláště patrná ve velkých městech. Že v Berlíně připadalo šest žen na jednoho muže, jak se často tvrdilo, se v každém případě velmi blížilo pocítované pravdě.